

2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

*Comparison of The Economic Data During The 2000-2001-2008 Crises
and e Pandemic Process*

ÖZET

Ülkemizde 2000 yılından bu yana yaşanmış olan krizler ile řu anda içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde elde edilen veriler göstermektedir ki bu pandemi sürecinde de ekonomik olarak zorlu bir süreç içerisinde bulunmaktayız. Bu zorlu süreci geçirebilmek adına birçok ekonomik önlem alınmaktadır. Bu önlemlere rağmen elimizdeki veriler bu ekonomik sorunların devam ettiğini göstermektedir.

Gamze TAŞTEMEL
gtastemel@beu.edu.tr
0000-0003-0711-8952

Bu çalışmanın amacı; 2000 yılından bu yana yaşanmış olan Kasım 2000 mali krizi, 2001 Şubat krizi, 2008 küresel finans krizi ile hali hazırda içinde bulunduğumuz pandemi süreci verilerini karşılaştırarak yaşanmakta olan ekonomik durumu ortaya koymaktır. Çalışmada 2000 yılı 2. , 3. ve 4. dönemi, 2001 yılının bütün dönemleri, 2008 yılı 2. , 3. , ve 4. dönemi, 2009 yılı 1. dönemi, 2020-2021 yıllarının bütün dönemleri ile 2022 yılının 1. dönemi incelenmiştir. Tablolar TÜİK ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası EVDS sistemi üzerinden çekilen verilerle tarafımca oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kasım 2000 Mali Krizi, 2001 Şubat Krizi, 2008 Küresel Ekonomik Kriz, Pandemi Süreci

ABSTRACT

The data obtained during the crises that have been experienced in our country since 2000 and the pandemic we are currently in show that we are in an economically challenging process in this pandemic process. In order to pass this difficult process, many economic measures are taken. Despite these measures, the data we have shows that these economic problems continue.

The aim of this study; It is to reveal the current economic situation by comparing the data of the November 2000 financial crisis that has been experienced since 2000, the February 2001 crisis, the 2008 global financial crisis and the pandemic process we are currently in. In the study, 2nd, 3rd and 4th periods of 2000, all periods of 2001, 2nd, 3rd, and 4th periods of 2008, 1st period of 2009, all periods of 2020-2021 and 1st period of 2022 were examined. . The tables have been created by me with the data drawn from TURKSTAT and the EDDS system of the Central Bank of the Republic of Turkey.

Keywords: November 2000 Financial Crisis, 2001 February Crisis, 2008 Global Economic Crisis, Pandemic Process.

1. PANDEMİ SÜRECİNE GİRİŞ

2019 yılı aralık ayında ilk kez Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde bulunan Huanan Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarı (Huanan Seafood and Live Animal Market) isimli canlı hayvan pazarında ortaya çıktığı düşünülen bilinmeyen bir hastalık kısa bir sürede epidemik bir duruma dönüşmüştür. Araştırmalar neticesinde bu hastalığa yakalanan kişilerin büyük birçoğunluğunun canlı hayvan pazarını ziyaret ettiği ve pazar ile temaslı oldukları ortaya konulmuştur. Bahsi geçen pazarda kümes hayvanları, yarasa, dağ faresi ve yılan gibi çeşitli hayvanların satışı yapılmaktadır. Salgının ilk kez ortaya çıktığı hastaların içinden yedi tanesinin durumu ciddi seyrederken, bir hasta da hayatını kaybetmiştir. Hemen hemen dokuz gün gibi bir sürede profesyonel bir ekip oluşturulmuştur. Bu ekip Severe Acute Respiratory Syndrome SARS-CoV; 2002, Middle East Respiratory Syndrome MERS-CoV; 2012, influenza kuş (H5N1 Avian Influenza) gibi bulaşıcı patojenler yoluyla oluşan ve binlerce insanın ölümüne neden olan solunum yolları hastalıklarına sebebiyet veren virüsleri, ortaya çıkan bu yeni tablodan bertaraf ederek farklı bir hastalıkla karşı karşıya olduğunu ve bu hastalığın yeni Coronavirüs, COVID-19 şeklinde açıklandığını duyurmuşlardır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143).

Aralık ayının son günlerinde ateş, öksürük, nefes darlığı gibi solunum yolu emareleri taşıyan bir grup hastada yapılan çalışmalar neticesinde 13 Ocak 2020'de COVID-19 tanımlanmıştır. Başlangıçta sadece bölgedeki deniz ürünleri ve canlı hayvan pazarı ile ilişkili olanlarda tespit edilen salgın bir süre sonra insandan insana bulaşmak suretiyle başta Wuhan olmak üzere Hubei eyaletinde bulunan diğer şehirleri ve yüksek bulaş özelliği ile büyümeye devam ederek Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerini neticede de diğer dünya ülkelerini sarmıştır. Koronavirüsler hem hayvanlar üzerinde hem de insanlar üzerinde hastalığa sebep olabilen büyük bir virüs ailesidir. İnsanlar üzerinde bazı koronavirüsler soğuk algınlığına sebep olurken bazıları da Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi şiddetli hastalıklar boyutunda etki ederek çeşitli solunum yolu enfeksiyonlarının oluşumuna sebep olabilmektedirler. Yeni koronavirüs hastalığının sebebi ise SAR-CoV-2 virüsüdür (Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19 salgınının çok yüksek yayılma hızı olması sebebiyle çok hızlı bir şekilde önce Çin'in tamamını ve sonrasında da bütün dünyayı etkisi altına almıştır. COVID-19'un görüldüğü ülkelerde hem vaka sayılarında hem de hastalık sebebiyle yaşanan ölümlerde hızla artış yaşanmasıyla birlikte 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü, dünyanın içinde bulunduğu bu durumun pandemi olduğunu ilan etmiştir. Ülkeler hızla yayılmakta olan bu COVID-19 pandemisi için oldukça sert önlemler almak suretiyle pandeminin bulaşmasını azaltabilmek için hem ekonomik hem de sosyal hayatı hemen hemen bütünüyle durdurmak mecburiyetinde kalmışlardır. COVID-19 pandemisinin meydana gelmesi ile birlikte neredeyse bütün dünyada bilhassa ilk başta sağlık sektörü olmak üzere hem eğitim sistemi, hem sosyal faaliyetler, hem çalışma hayatı, hem ulaşım, hem de ticaret gibi alanlar derinden etkilenmiştir. Avrupa ülkelerinin birçoğunda sağlık sisteminde çöküş yaşanırken aynı zamanda devletler, gerek ekonomik gerekse sosyal hayatın işleyişinin devamlılığı noktasında çare bulamamışlardır. Ülkeler sınırlarını kapatarak fiziki ilişkiyi tamamen durdurmuştur. Birçok ülke emsal tedbirleri, kendi ülke sınırları içerisinde de alarak insanlar arasında fiziki teması ve yakınlaşmayı önlemek için oldukça yaygın ve kısıtlayıcı tedbirler uygulamışlardır (Balcı ve Çetin, 2020: 41).

Covid-19 salgını gelişmeye devam etmekte ve virüs ile ilgili her geçen gün bilinmeyen birçok yeni bilgiye ulaşılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü semptomatik Covid-19 vakasını, Covid-19 virüs semptomlarına sahip olan bir kişiden bulaşması şeklinde açıklamaktadır. Epidemiyolojik çalışmalardan

elde edilen verilere göre Covid-19 semptomatik bireylerden hem solunum damlacıkları yoluyla hem enfekte kişiler ile doğrudan temas yoluyla hem de aynı nesne ve yüzeylere temas yoluyla diğer bireylere bulaşmaktadır. Tanı konulmuş hastaların verdikleri biyolojik numuneler toplanarak yapılan klinik ve virolojik çalışmalara göre, hastalarda hastalığın ilk döneminde Covid-19 virüsü en fazla burun boğaz gibi üst solunum yollarında yüksek derecede etkili olmaktadır. Buna ek olarak elde edilen veriler ilk semptomların görüldüğü zamandaki bulaşıcılık riskinin, hastalığın ilerleyen zamandaki bulaşıcılık riskinden daha fazla olduğunu göstermektedir (Samancı, 2020: 7).

Covid-19 virüsünün bulaş şeklinin hem damlacık iletimi yoluyla olduğu hem de bu damlacıkların hava ve temas yolu ile geçiş sağladığı bilinmektedir. Semptomatik bir vaka olduğunda bu durumlara dikkat edilebilir fakat bunun yanında asemptomatik vakalar da taşıyıcı oldukları için dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Asemptomatik taşıyıcılar, virüsün bulaş süreci için oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Asemptomatik bir vakada kişi hastalık ile enfekte olmasına rağmen herhangi bir semptom göstermemektedir. Asemptomatik bulaşmada virüs hastalık ile enfekte olmasına rağmen herhangi bir semptom göstermeyen bireyden, diğer bireylere bulaşmaktadır. Kişinin semptom göstermemesi sebebiyle hastalık tanısı konulmamış ya da hastalığın fark edilmemiş olma olasılığı da bulaş riskini arttırmaktadır. Nüfusun genel olarak virüse karşı hassas olmasının yanı sıra çocuklar ve bebekler enfekte olabilmekte fakat özellikle yaşlı bireyler, altta yatan hastalıkları olan bireyler ve kronik hastalıklara sahip bireyler enfekte olmaları durumunda çok daha ciddi problemler yaşamakta ve hastalığı çok daha ağır geçirmektedirler. Vakalardan elde edilen bilgiler, çocukların semptomlarının nispeten daha hafif olduğunu ve ölüm vakalarının genellikle yaşlı bireyler ve kronik veya altta yatan hastalığı olan bireylerde görüldüğünü ortaya koymaktadır (Jin vd., 2020: 4).

Birçok çalışmada SARS-CoV-2 virüsü ile enfekte olan hastaların akciğerleri, kalpleri, beyinleri, böbrekleri ve vasküler sistemleri gibi birçok organda veya sistemde kalıcı hasarlar olduğu belirlenmiştir. Bu hasarların sebepleri arasında oksijen yetersizliği, şiddetli inflamatuvar yanıt, venöz tromboembolizm ve trombotik mikroanjyopati olduğu görülmektedir. COVID-19 pnömonisine sahip asemptomatik ve pre-semptomatik vakalarda dahi düşük kan oksijen saturasyonu ortaya çıkmaktadır. Hastalıkta hafif semptomlara sahip bireylerde dahi akciğerler, kalp, beyin ve böbrekler gibi organlarda oluşan hasarların hastalık sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Yoğun bakım ünitesine alınarak takip edilen bazı hastalarda kas güçsüzlüğünden denge sorunlarına, kognitif gerilemeden zihinsel sağlık sorunlarına kadar giden problemler gözlemlenmektedir. COVID-19 hastalığını geçirdikten sonra dahi kişilerde kronik yorgunluk sendromu gibi durumlar gözlemlenmektedir (Erbay, 2020: 112).

Hem ülkemizde hem de bütün dünyada rehberlerin önerileri üzerine sıklıkla kullanılan tedavilerde dört temel amaç bulunmaktadır;

1. Virüsün hücre içine girişinin engellenmesi,
2. Virüsün replikasyonunun azaltılması veya inhibe edilmesi,
3. Hastalığın sebep olduğu artan ve kontrol altına alınamayan inflamasyon yanıtının baskılanması,
4. Hastalığı atlattığı ve hayatta kalmış olan hastalardan elde edilen virüse karşı antikör içeren immün plazma tedavileri yoluyla virüsün nötralizasyonunun sağlanmasıdır (Uğuz ve Eşkut, 2020: 18).

Vücudun bağışıklık sistemine COVID-19'a sebep olan virüsü emniyetli bir şekilde tanıtarak, bu virüsü yok etmeyi bağışıklık sistemine öğretmek amacıyla birkaç farklı aşı türü geliştirilmektedir. Bu aşular;

- İnaktif aşılar: Hastalığa sebebiyet oluşturmayan fakat bağışıklık yanıtı oluşturacak şekilde etkisizleştirilmiş virüs içeren aşılar,
- Canlı atenüe aşılar: Hastalığa sebebiyet oluşturmayan fakat bağışıklık yanıtı oluşturacak şekilde zayıflatılmış virüs içeren aşılar,
- Protein bazlı aşılar: COVID-19 virüsünün yapısını taklit ederek emniyetli bir şekilde bağışıklık yanıtı oluşturacak şekilde kullanılan protein parçalarını içeren aşılar,
- Viral vektör aşıları: Hastalığa sebebiyet oluşturmayan fakat bağışıklık yanıtı oluşturacak şekilde COVID-19 virüsünün RNA parçacıklarını taşıyan virüslerin kullanıldığı aşılar,
- M-RNA ve DNA aşıları: Kendi kendine emniyetli bağışıklık yanıtı oluşturan protein üretmek adına genetik olarak tasarlanmış RNA ve DNA parçacıklarının kullanıldığı son teknoloji yaklaşım olan aşılar şeklindedir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19 için geliştirilen aşuların hemen bütün küresel ihtiyacı karşılayacak miktarda üretilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ülkelere temin edilecek aşular kısa vadede bütün vatandaşlar için yeterli olamayacağı gibi yeterli olsa dahi herkese aynı zamanda uygulanması olanak dışıdır. Bu sebeplerle de COVID-19 gibi bir anda ortaya çıkmış hastalıklar ya da daha uzun süredir arz ve talep uyumsuzluğu sebebiyle tedarik sorunu yaşanan aşular için, hedef gruplar belirlenmesi ve bu gruplara öncelik tanınması aşının etkisini arttırmak için bir gereklilik durumudur. Dolayısıyla risk grubu yaklaşımı başvurulması gereken kaçınılmaz yol olmaktadır. İlk olarak bu gruba en fazla enfekte riskine maruz oldukları için sağlık çalışanları ile yaşlılar, bağışıklık sistemi sorunu olanlar ve kronik hastalığa sahip bireyler gibi hastalığa enfekte olduklarında hastalığı ağır geçirme olasılığı yüksek olanlar dahil edilebilir. Bu karar verilirken, aşının bulaştırıcılığı önleyip önlemeyeceği durumu göz önüne alınarak örneğin çocuklara uygulanması yerine erişkinlere uygulanması veya immün cevabı çok kötü olan çok yaşlı bireylere uygulanmasının düşük bağışıklık cevap ihtimali sebebiyle aşı kaybı olacağı durumu değerlendirilerek bu gruba uygulanmayarak bu bireylerin bakım sağlayanlarına uygulanması gibi birçok pratik ve etik sorunla karşılaşılacaktır. Bu sebepler dolayısıyla da aşının uygulanması konusu ile ilgili olarak kanıt dayalı bir strateji geliştirilerek bu strateji gerekçeli bir şekilde açıklanmalıdır (Okuy, 2020: 248).

2. KASIM 2000 MALİ KRİZİ

Bankacılık sistemi kaynaklı olan bu kriz Kasım ayının son günlerinde ortaya çıkmış ve bütün mali piyasalara olan güveni sarsmış önemli bir krizdir. Bankacılık sistemi içerisinde doğru yönetilemeyen banka sayısının artması krizin yeni boyutlar kazanmasına sebebiyet vermiştir. Kriz sebebiyle birçok banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilirken, banka sahipleri ve yöneticileri tutuklanmış, elleri kelepçeli şekilde televizyon ekranlarına yansımış ve Egebank'ın içinin boşaltılması da medyada uzun süreli gündem olarak bütün mali piyasalarda panik meydana getirmiştir. Ortaya çıkan bu panik hali ile bankalar açık pozisyonlarını kapatabilmek amacıyla hızlı bir şekilde döviz toplamaya başlamıştır. Bu durum yabancı yatırımcıların da kaçışını hızlandırmıştır. Henüz krizin başında iken daha ilk günlerde TC Merkez Bankası'ndan 3 milyar dolar çekilmiş, ekonomik piyasaların TL sıkıntısının başlaması üzerine Bankalar arası Para Piyasasında gecelik repo faizi %200'lere kadar artış göstermiştir. Faizde oluşan oynaklığın artması finansal piyasalarda bir baskı ve gerginliğin olduğu anlamına geliyordu ve Kasım krizi de böylece ortaya çıkmıştır. 22 Kasım itibariyle TCMB'nin döviz rezervinde önemli bir azalma meydana geldi. TCMB, 17-24 Kasım haftasında döviz rezervinden 3 milyar dolar, 24 Kasım-1 Aralık haftasında ise döviz rezervinden 2.5 milyar dolar kaybederek iki hafta içerisinde döviz rezervinden 5.5 milyar dolar kaybetmiştir.

Yaşanan krizin ilk iki haftasında brüt döviz rezervi 24.4 milyar dolardan 18.9 milyar dolara düşmüştür. Bu durum rezervin enflasyonu düşürme programı için belirlenen net döviz rezervi alt sınırına inmesine sebep olmuştur. Döviz rezervinde oluşan bu hızlı erime aslında finansal piyasalarda meydana gelen baskı ve gerginliğin ne derece olduğu ile ilgili bilgi vermektedir. Fakat bu yaşanan döviz rezervi kaybına rağmen döviz kurlarında çok ciddi dalgalanmalar yaşanmamıştır. Bu kriz tam anlamıyla bankacılık sistemindeki kötü işleyiş ve zayıf yapıdan kaynaklanmaktadır. TC Merkez Bankası müdahaleleri kriz üzerinde istenilen etkiyi oluşturmadığı için 1 Aralık Cuma günü ülkemiz mali tarihinde ilk kez gecelik repo faizi %1700'e yükselirken, İMKB'de büyük bir şok meydana gelmiş ve endeks %26 oranında düşerek 7977'ye gerilemiştir (Turan, 2005: 5), (Uygur, 2001: 6).

3. 2001 ŞUBAT KRİZİ

Şubat 2001 krizi için, 19 Şubat 2001 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Toplantısı sırasında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında meydana gelen tartışma neticesinde ekonominin siyasetten bağımsız olması gerekliliği gün yüzüne çıkmış ve bu durum tetikleyici olmuştur. Yaşanan tartışma dolayısıyla Enflasyon Düşürme Programına olan güven bütünüyle sarsılarak, bu dönemde döviz talebi 7,6 milyar doları seviyelerine çıkmıştır. Ard arda meydana gelen bu iki kriz neticesinde ekonomi %8,5-9 oranında daralarak, ulusal gelir 51 milyar dolar azalırken kişi başına düşen gelir de 725 dolar düşmüştür. Bunlara ek olarak 19 bankanın kapanması, 1,5 milyon kişinin işsiz kalması, enflasyonun %30'lardan %70'lere kadar yükselmesi, hazine faiz ödemelerinin %101 oranında artması ve iç borç stokunun 2000 yılına kıyasla 4 kat artması ekonomide kriz olduğunun göstergeleri olmuştur (Aydoğdu Bağcı, 2016: 49).

İnterbank piyasası 21 Şubat'ta gecelik faizlerin %6000'leri aşması ve ortalama olarak %4000'ler seviyelerinde olması ile karşı karşıya kalmıştır. 19 Şubat'ta yaşanan siyasi gerilimden önce 27.90 milyar dolar seviyelerinde olan Merkez Bankası rezervlerinin 21 Şubat'ta kurun dalgalanmaya bırakılması neticesinde 22.59 milyar dolar seviyelerine gerilediği görülmektedir. Böylelikle sadece iki gün içerisinde Merkez Bankası rezerv kaybı 5.31 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kurun dalgalanmaya bırakılması ile birlikte dolar kurunda yaklaşık olarak %40 oranında bir devalüasyon yaşanarak doların fiyatı 1 milyon lirayı aşmıştır. Şubat krizi ile Kasım krizini döviz durumu bakımından birbirinden ayıran durum ise; Kasım krizinde yaşanan dövize olan yoğun talep yabancı bankalarla sınırlı iken Şubat krizinde bu yoğun talebe yerli bankaların da katılması olmuştur. Bu dönemde İMKB endeksleri 10.000'ler seviyesinden 7.000'ler seviyelerine kadar gerilemiştir.

Bu gelişmelerin ardından hükümet her ne kadar eski programın hala yürürlükte bulunduğunu belirtse dahi ekonomi için yeni bir dönem başlayarak, eski program tamamen yürürlükten kalkmıştır. Merkez Bankası Başkanı olan Gazi Erçel görevinden istifa etmiş ve bu istifasının ardından ikinci bir istifa da ekonomi bürokrasisi için en önemli ayak olan Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp tarafından yaşanmıştır (Turan, 2005: 7).

4. 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ

2007 yılının ortalarında ABD'de konut sektöründe yaşanan sorunlarla birlikte ortaya çıkmış olan ve 2008 yılı son çeyrek döneminde varlığını küresel büyüklükte hissettiren, 2009 yılı ilk çeyrek döneminde en yüksek düzeye erişen küresel ekonomik kriz, bütün ülkelerde ciddi ölçüde hem üretim hem de refah kayıplarına neden olmuştur.

2008 krizi ilk sinyalleri esasında 2006 yılı ikinci çeyrek döneminde konut piyasasında meydana gelen bozulmalar neticesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu manada ABD’de hem konut piyasası hem de finansal piyasalarda 2006 yılı sonu ve 2007 yılı başlarında meydana gelen birkaç büyük kuruluşun iflas etmesi durumu bu krizin ilk olayları olmuştur. Bu krizin sebepleri üzerine iktisatçılar iki ayrı konu üzerinde fikir birliğine varmaktadır. Bu fikirlerden ilki, konut sektöründe yaşanan kredi patlaması (mortgage) ikincisi ise, konut fiyatlarında meydana gelen balon şeklindedir. Her iki sorunun da ortaya çıkmasındaki ilk sebebin sermaye piyasalarında oluşan yanlış fiyatlandırma olduğu hususunda fikir birliği oluşmuştur. Risk primlerinin düşük olması ve uzun dönemli fiyat dalgalanmalarının yüksek olmaması sermaye piyasalarında gelecekte meydana gelecek olan fiyat dalgalanmalarının da daha düşük düzeyde olacağı düşüncesine sebep olmuştur. Bu düşünce de düşük faizli kredilerin verilmesi ve riskli varlıkların fiyatlarında balon fiyat oluşumunu beraberinde getirmiştir. ABD’de meydana gelen konut fiyatlarının aşırı şişmesi 2006 yılı başlarında yön değiştirmiş yani oluşan konut fiyatı balonu patlamıştır. Bu durum, Aralık 2007 itibariyle sanayi üretiminin ciddi oranda gerilemesi ve işsizlik oranlarının da büyük oranda artmasına neden olmuştur. 2008 yılı ikinci yarısı itibariyle de dünya mal ticaretinde meydana gelen büyük bir gerileme olmuştur (Kaderli ve Küçükaya, 2012: 86).

Şüphesiz ki kriz her bir ülke ekonomisinde farklı yoğunlukta etki etmiş fakat büyüme oranlarına bakıldığında aynı Türkiye’de görüldüğü gibi negatif etkiler meydana gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranlarında bir yükselme meydana gelse de akabinde yeniden gerileme olmuştur. Gelişme yolunda olan ülkelerin en fazla etkilendikleri durum dış ticaret sektörü olmuştur. Bunun sebebi de bu ülkelerin ticareti çoğunlukla ABD ya da AB ülkeleri ile yapıyor olmalarıdır. ABD ve AB ülkeleri de krizi en yüksek seviyede hissettikleri ve krizden en yüksek derecede etkilendikleri için gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hacimleri ciddi derecede daralma göstermiştir. Türkiye açısından bu kriz döneminde finans kesiminde çok büyük sıkıntılar meydana gelmemiştir. Bilhassa 2001 krizinden ders çıkartarak kriz akabinde alınan kararlar neticesinde basel kriterlerine dair yaklaşımların titizlikle takip edilmesi ve uygulanması ilk olarak bankacılık sektöründe ve finans sektöründe yaşanabilecek kırılganlığı ortadan kaldırmış olması bakımından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra reel sektör bakımından ise dünyada yaşanan daralma sebebiyle üretimde yaşanan düşüş ve işsizlikte ortaya çıkan artış yönünden olumsuz etkileri olmuştur. Krizin, Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerde de etkili olması sebebiyle ihracatta ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bununla birlikte, kriz sebebiyle sermaye hareketlerinin yavaşlaması büyüme sürecinde dış kaynağa ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler için kaynak maliyetinin yükselmesine sebep olmuştur (Engin ve Göllüce, 2016:38).

5. PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

Dünyada oldukça seri bir şekilde yayılım gösteren virüsü kontrol altına alabilmek için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler birçok önlem almak zorunda kalmışlardır. Yapılan seyahatler geçici olarak yasaklanmış, işyerleri kapanmış, sosyal mesafe kuralları uygulanmış, sokağa çıkma yasağı gibi sıkı önlemler alınmış ve bu durum ekonomide birçok sektörün durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Bunların başında yurtiçi ve yurtdışı uçuşlar gelmektedir. Bunların yanı sıra, taşımacılık hizmetleri, demiryolu hizmetleri, spor, eğitim, ticaret ve hizmet kuruluşları başta olmak üzere hemen hemen tüm sektörler COVID-19 pandemisinden olumsuz olarak etkilenmiştir. Gelişmiş ülkelerde, COVID-19 hastalarının tedavisi ve rehabilitasyonu ile birlikte, zorda kalan işletmelere verilen destekler aşırı harcamaya yol açmıştır. Bu yapılan harcamalar neticesinde de yüksek enflasyon ve artan işsizlik durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Dünyanın her yerine yayılan bu pandemi sanayi, ticaret, ulaşım,

tarım, finans ve bankacılık, sağlık, havayolları ve enerji piyasaları gibi birbirine bağlı pek çok sektörü olumsuz olarak etkilemiş ve bu sebeple durgunluğa yol açmıştır (Duran ve Acar, 2020: 57).

Kamuda finansal dengenin sağlanması makro ekonomi açısından bakıldığında büyük önem arz etmektedir. Kamuda finans açıkları yaşanmaktadır. Bu açıklar yurtiçinde yapılacak yatırımlar ve üretim kapasitesinin artırılması yoluyla kapatılmadığı sürece ekonomi tehdit altında kalmıştır. Oluşan finansal dengesizlikler sonucu enflasyon, faiz, büyüme ve kalkınma gibi makro değişkenler olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Bu nedenle ilk olarak bakılması gereken gösterge küresel ölçekte kamu finansman dengesinin gelişimi olmaktadır. Yaşanan bütçe açıkları, yüksek borç yükü gibi sebepler kamu finansman dengesini bozmaya başlamıştır. Bununla birlikte birçok ülkede borçlanma, bütçe açıkları ve kamu finansman dengesizliği kısır bir döngü oluşturmuş, sebep ve sonuç ilişkileri birbirine girmiştir. Gelişmiş olan ülkelerde yüksek enflasyonun sebebi, finansman dengesinin bozularak açık veren bütçe haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Literatüre bakılacak olursa da yüksek enflasyonun temelde mali dengesizlik kaynaklı olduğu görülmüştür. Bu sebeple enflasyon beklentileri kamudaki dengesizliklere bağlı olarak farklılık göstermiştir. Kamuda yaşanan finansman açıkları faiz ve enflasyonu artırmakta; artan faiz tasarruf ve yatırım seviyesinin düşmesine, artan enflasyon ise sermayenin erimesine yol açmıştır. Yüksek faiz ve yüksek enflasyon ikisi birlikte piyasada küçülmeye, işsizlikte artışa üretimin ve ihracatın da azalmasına neden olarak dış dengesi bozmuştur. Ortaya çıkan ekonomik küçülme ve yüksek cari işlemler açığı milli geliri yani gerçek büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir (Göze Kaya, 2020: 227).

Pandemi, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerin derinden sarsmıştır. Yaşanan likidite sıkıntısı ve kur baskısı finansal piyasalarda dengeyi bozan en önemli neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırım tamamen durmuş hatta sermaye çıkışları yaşanmaya başlamıştır. İhracat azalmaya başlamış, hammadde ve petrol fiyatlarındaki gerilemeler dış ticarete soruna yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, gelişmekte olan ekonomilerde hisse senetlerinde değer kaybına, borsalarda ani bir yükselmeye, tahvil ve bono satışlarına sebebiyet vermiştir. Bunlarla birlikte bu ülkelerde olan dolarizasyon etkisi yerel para biriminin dolar karşısında değer kaybetmesine yol açmıştır. Bu ülkelerin başında Meksika, Rusya, Brezilya, Afrika ve Türkiye gelmektedir. Dünyada yaşanan panik havası yatırımcıların güvenli liman olarak düşündüğü ABD tahvillerine yönelmesine yol açmıştır (Durmuş ve Şahin, 2020: 927).

COVID-19 sadece dünya çapında bir sağlık krizini temsil etmekle kalmamıştır. Aynı zamanda 2008 küresel mali krizini de aşabilecek düzeyde bir acil duruma dönüşmüştür. Başlıca sebepler ise:

- Birincisi, dünya ekonomisinin en büyükleri olarak görülen Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa açısından bakılacak olursa büyüyen tek ekonominin Çin olduğu görülmüştür. Çin ekonomisinin 2020'de yüzde 2,3 oranında büyüdüğü ve GSYİH'nın ilk kez 100 trilyon yuan olduğu açıklanmıştır. ABD'nin ekonomisi 2020'de yüzde 3,5 küçülmüştür İngiltere ekonomisi geçen yıla göre yüzde 10, Kanada, Japonya ve Almanya ekonomileri ise yüzde 5 ten fazla daralma göstermiştir. Türkiye, 2020'de G20 ülkeleri arasında Çin ile beraber büyüme açıklayan iki ülkeden biri olmuştur. Yüzde 1,8 büyüme rakamı açıklanmıştır. Güney Kore ekonomisi yüzde 1 küçülürken İsviçre ekonomisi de yüzde 2,9 daralmıştır. Salgından en çok Avrupa ülkeleri etkilenirken yukarıda sayılanların dışında İspanya yüzde 11, Fransa yüzde 8,2, Hollanda yüzde 3,8 küçülmüştür (Habertürk, 2021).
- İkincisi, bulaşıcı etki sebebiyle büyük ekonomiler diğer dünya ekonomilerini de etkileyecektir. Bu etkileme 2020 şubat ortasından beri emtia fiyatlarında yaşanan düşüş ile görülebilir. En net

örnek ise petrol fiyatlarının son 18 yılın en düşük seviyesinde oluşmasıdır. Bunun kanıtı, 2020 Şubat ortasından bu yana emtia fiyatlarındaki keskin düşüşte görülebilir; petrol fiyatları bir miktar toparlanmadan önce 18 yılın en düşük seviyesine gerilemiştir.

- Üçüncü olarak, tüm dünya bir şekilde pandemiye maruz kalmıştır. Bu durum, morbidite, sağlık bakımı ve belirsizlikle ilgili oluşacak maliyetleri doğurmuştur. Aynı zamanda azaltılmak zorunda kalan işgücü, üretim kapasitesi ve verimlilik gibi etkenler dolaylı maliyetleri artırmıştır.
- Dahası, pandemi iyi yönetilmezse, finansal krizler ve sektörel bazda özellikle havayolu, turizm ve konaklama gibi çöküşlere yol açabilir. Bu krizler ciddi anlamda refah seviyesini düşürecektir. Piyasa ve uygulanacak politikaların tam ve net olarak belirlenememesi yeni bir küresel mali krizi doğurabilecektir (Loayza ve Pennings, 2020: 2).

2020 küresel durgunluk sırasında bazı hızlı politika tepkileri verilmiştir. Koronavirüs kaynaklı küresel durgunlukla başa çıkmak için dünyanın dört bir yanındaki politika yapımcıların getirdiği politika önlemleri, insan kontrol önlemleri, halk sağlığı önlemleri, para politikası önlemleri ve maliye politikası önlemleri olarak dört kategoriye ayrılabilir.

İnsan kontrol önlemleri olarak İran ve ABD tutukluların aşırı kalabalık cezaevlerinden geçici olarak serbest bırakılması, Tayvan, Hindistan, Meksika, ABD, Almanya, Sırbistan ve Nijerya hava, kara ve deniz sınırlarının kapatılması, İngiltere, İspanya, İtalya, Güney Afrika, Nijerya ve ABD okulların kapatılması, Malezya, İtalya, ABD, İsrail, Güney Afrika ve İspanya koronavirüs sebebiyle evlerde kalınmasını sağlamak için askeri gücün kullanılması, AB, ABD, Avusturya, Arjantin, Avustralya, Kamboçya, Bolivya, Kanada, Çin, Yeşil Burun Adaları, Kolombiya, Danimarka, Hırvatistan, Almanya, Mısır, Yunanistan ve Haiti seyahatlerin yasaklanması, Güney Afrika, Kanada, Singapur, Çin, Nijerya, Gana, Kenya, Bolivya ve Brezilya vize reddi ve askıya alınması gibi uygulamalara başvurmuşlardır. Halk sağlığı önlemleri olarak ise Hindistan, ABD, İngiltere ve hemen hemen her ülke halkın karantina altına alınması, Polonya, Vietnam, Hindistan, İngiltere, ABD, Pakistan, Avustralya ve Kolombiya karantina sınırları uygulaması, İtalya, İran, Nijerya ve İngiltere evde kalma politikası yayınlanması, Güney Afrika, ABD, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri, Singapur, Nijerya, Japonya, Çin, Hindistan, Almanya, Pakistan, Avustralya, Güney Kore ve İsrail sosyal mesafe politikası gibi uygulamalara başvurmuşlardır (Ozili ve Arun, 2020: 15).

Para politikası önlemleri olarak İrlanda, Çin, Nijerya ve İtalya bankalara yasal yükümlülük ve COVID-19'dan etkilenen borçlulara anapara veya faiz borçlarını erteleme hakkı verilmesi, ABD ve Çin merkez bankalarının tahvil ve hisse senedi varlıklarını kullanarak finansal piyasalara likidite sağlaması, Avustralya, AB ve Kanada merkez bankalarının hızla değer kaybeden tahvil ve menkul kıymet satın alması, Türkiye, ABD, Yeni Zelanda, Japonya, İngiltere, Nijerya, Güney Kore ve Kanada merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi, Avustralya, Nijerya, ABD ve İngiltere Bankalar, KOBİ'ler, halk sağlığı sektörü, bireyler ve temel işletmeler için sürekli kredi akışı gibi uygulamalara başvurmuşlardır. Maliye politikası önlemleri olarak ise İngiltere, ABD, Avustralya, Nijerya ve Türkiye hükümetleri COVID-19 salgın sürecinde en fazla etkilenen sektör ve endüstriler adına büyük bir federal teşvik paketinin onaylanması, Avustralya, ABD, Türkiye hükümetleri her haneyi desteklemek adına sosyal yardım ödemelerinin yapılması, Avustralya, ABD, İngiltere, Hindistan ve Türkiye hükümetleri vatandaşlarına bireysel anlamda gelir desteği sağlanması gibi uygulamalara başvurmuşlardır (Duran ve Acar, 2020: 62).

Orta ve Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde koronavirüsün yayılmasıyla mücadeleye yönelik politika önlemleri içerisinde Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Romanya'da yurt dışı seyahat

2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Comparison of The Economic Data During The 2000-2001-2008 Crises and The Pandemic Process

kısıtlaması, olağanüstü hal ilanı, kitlesel toplanmanın sınırlanması, okulların kapatılması, mağaza ve restoranların kısıtlanması, Macaristan'da yurt dışı seyahat kısıtlaması, olağanüstü hal ilanı, kitlesel toplanmanın sınırlanması, okulların kapatılması, Rusya, Mısır, Gana, Kenya ve Nijerya'da yurt dışı seyahat kısıtlaması, kitlesel toplanmanın sınırlanması, okulların kapatılması, Ukrayna, İsrail, Lübnan, Suudi Arabistan, Hindistan ve Türkiye'de yurt dışı seyahat kısıtlaması, yurt içi seyahat kısıtlaması, kitlesel toplanmanın sınırlanması, okulların kapatılması, mağaza ve restoranların kısıtlanması, Güney Afrika'da yurt dışı seyahat kısıtlaması, kitlesel toplanmanın sınırlanması, okulların kapatılması, mağaza ve restoranların kısıtlanması gibi uygulamalar yapılmıştır (Goldman Sachs Global Investment Research).

Koronavirüsün yayılmasıyla mücadeleye yönelik maliye politikası önlemleri olarak ülkelerin hem doğrudan harcamalarında toplam artışlar hem de krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması ülkelere bazı yükümlülükler getirmiştir. Bu yükümlülüklerin GSYİH'lere oranları ve bu yükümlülüklerin tutarları ise ABD'de doğrudan harcamalarında toplam artışlar 484 milyar USD 2.4 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 2,3 trilyon USD 9.3 % GSYİH, İngiltere'de doğrudan harcamalarında toplam artışlar 350 milyar GBP 11.8 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 330 milyar GBP 10.7 % GSYİH, Kanada'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 107 milyar C\$ 6.2 % GSYİH, Çek Cumhuriyeti'nde doğrudan harcamalarında toplam artışlar 100 milyar CZK 1.8 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 900 milyar CZK 15.9 % GSYİH, Polonya'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 212 milyar ZL 9 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 700 milyon ZL 0.1 % GSYİH, Romanya'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 9 milyar RON 0.9 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 400 milyon EUR 0.2 % GSYİH, Rusya'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 1,4 trilyon ruble 0.3 % GSYİH, Mısır'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 50 milyar EGP 0.8 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 50 milyar EGP 0.8 % GSYİH, İsrail'de doğrudan harcamalarında toplam artışlar 2,8 milyar ILS 0.4 % GSYİH, Suudi Arabistan'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 120 milyar SR 3.9 % GSYİH, Nijerya'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar 3.5 trilyon NGN 2.3 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 6,9 milyar \$ 7.5 % GSYİH, Hindistan'da doğrudan harcamalarında toplam artışlar ₹ 1,7 lakh crore 967 % GSYİH krediler ve kredi garantileri yoluyla mali destek sağlanması 1 milyar \$ 0.04 % GSYİH ve Türkiye'de doğrudan harcamalarında toplam artışlar 100 milyar Lira 185 % GSYİH şeklinde gerçekleşmiştir (Medya raporları ve Merkez Bankaları basın bildirimleri).

Para arzı önlemleri, birçok merkez bankası tarafından tahvil alım programları yoluyla veya doğrudan koronavirüs yardım fonları olarak da benimsendi. Bazı merkez bankalarının ekonomiyi canlandırmak için yaptığı toplam merkez bankası harcamaları; Hindistan, sınırsız bir harcama öneren "ne olursa olsun" politikasını benimseyerek Hindistan rezerv bankası 50 milyar Dolar, anti-koronavirüs kriz fonu olarak Rusya Merkez Bankası 300 milyar Ruble, Haftada 5 milyar C\$ 'lık alımla başlayan devlet tahvili alımı ile Kanada Bankası 1 milyar C\$, AB üye ülkeleri için tahvil satın alma programı için acil durum fonu olarak Avrupa Merkez Bankası 750 milyar Euro, nicel genişlemenin ilk turu olarak İngiltere Bankası 200 milyar Sterlin, virüsle zayıflamış bir ekonomiyi kurtarmak için Çin Halk Bankası 500 milyar Yuan, Avrupa Merkez Bankası kurtarma fonundan ülke tahsisine Fransa Bankası 45 milyar Euro, Avrupa Merkez Bankası kurtarma fonundan ülke tahsisine İtalya Merkez Bankası 25 milyar Euro, Koronavirüs destek fonu olarak Avustralya Rezerv Bankası 56 milyar Dolar, COVID-19'un etkilerine karşı koymak için mali destek olarak Brezilya Merkez Bankası 1,2 trilyon Reali, Federal Rezerv ise krediler ve varlık alımları için 3 trilyon Dolardan fazla ki FED, bilançosunun 3 trilyon ABD Dolarını aştığını ifade etmiştir (Ozili ve Arun, 2020: 19).

COVID-19 pandemisi sebebiyle birçok firmanın işleri olumsuz etkilenmiş ve bu firmaların faydalanabileceği ayrıcalıklı şartlar sağlayan kredi paketleri uygulanmıştır. Türkiye’de bu süreçte işçi çıkarmayan firmaların faydalanabilmesi adına kamu bankaları tarafından 6 ay geri ödemesiz ve düşük faizle kredi programı uygulanmıştır. Sırbistan’da kurumsal müşterilerin faydalanabilmesi adına devlet bankaları tarafından düşük faizle acil durum kredileri uygulaması yapılmıştır. Salgın nedeniyle hem iç talepte hem de dış talepte meydana gelen azalma neticesinde nakit akışında bozulma olan piyasa yapıcı unsurlar için likidite sıkışıklığına düşülmemesi adına bütün ülkelerde piyasaya likidite desteği sağlanacağı taahhüt edilmiş ve bu amaçla birçok programlar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye’de KOBİ’ler için ek finansman ihtiyaçlarını destekleyebilmek adına olan kredi garanti fonu limitinde 25 Milyar TL’den 50 Milyar TL’ye yükseltme yoluna gidilmiş ve bankaların bu süreçte karşılaşılabileceği likidite sorunlarına önlem olarak da bankalar adına açık piyasa işlemleri dahilinde tanınmış olan likidite limitleri yükseltilmiştir. Rusya Merkez Bankası da aynı doğrultuda hareket ederek bankaların ihtiyaçlarını karşılamak adına gereksinin duyulduğu kadar fonlama yapılacağını bildirmiştir. Polonya Merkez Bankası ise hem para arzında artış yapılacağını bildirmiş hem de ek repo işlemlerini devreye sokmuştur. Litvanya’da da hem sermaye yeterlilik oranları aşağıya çekilmiş hem de likit rezervlerde azalmaya gidilmiştir. Bankalar arasındaki piyasanın hem sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi hem de fonlama gereksinimlerinin karşılanabilmesi adına ülkelerin merkez bankaları tarafından para politikası araçlarını kullanılmaktadır. Ülkelerin politika faiz oranında yaptığı değişiklikler; Çek Ulusal Bankası’nın 50 baz puan, Rusya Merkez Bankası’nın 200 baz puan, Sırbistan Merkez Bankası’nın 50 baz puan, Polonya Merkez Bankası’nın 100 baz puan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın da meydana gelen gelişmeler doğrultusunda 100 baz puan indirime gittikleri şeklinde sıralanabilir (Duran ve Acar, 2020: 63).

COVID-19 salgını sebebiyle aksaklık yaşanan ekonomik faaliyetler neticesinde ortaya çıkacak sorunlara karşı ülkeler hem maliye politikaları aracılığıyla hem de ek finansman imkanları ile gerek işletmeleri gerekse vatandaşları desteklemeyi amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda vergi indirimleri ve vergi ertelemeleri, direkt olarak yapılan nakit destekler ve düşük faiz ile kullanılan krediler en fazla kullanılmakta olan destek unsurları olmaktadır. Türkiye’de bu kapsam dahilinde muhtasar beyanname sürelerinde 3 ay erteleme kararı verilmiştir. Rusya’da ve Yunanistan’da işletmeler tarafından ödenen vergiler devre dışı bırakılmış ve aynı zamanda Rusya’da iflaslar askıya alınmıştır. Polonya’da, Hırvatistan’da ve Malta’da turizm ilk sırada olmak üzere yalnızca etkilenen sektörler için işletme vergileri ertelenmiş, Litvanya’da ise yalnızca vergi borçlarındaki faiz hesaplaması iki aylık bir süre için askıya alınmıştır. Türkiye’de etkilenen sektörlerle verilecek direkt destekler dahilinde nisan, mayıs ve haziran ayları içerisinde temerrüde düşen firmaların kredi sicillerine “mücbir sebep” notu düşüleceği açıklanmış, COVID-19 nedeniyle nakit akışı bozulan firmalar için de ek finansman yardımı garantisi verilmiştir. Bunlara ek olarak KOBİ’lere verilen geri ödemeli destek paketlerinin ödemelerinde 3 ay erteleme yapılmıştır. Rusya’da ulaşım firmalarının, seyahat acentelerinin ve spor merkezlerinin uğramış oldukları zararların direkt olarak karşılanmasına karar verilmiştir. Yunanistan’da COVID-19’dan etkilenen firmaları desteklemek adına 1 Milyar Euro fon ayrılmıştır. Malta’da faaliyetlerin tamamen askıya alındığı işletmelerin çalışan maaşları 800 Euro yani tavan üzerinden her 5 günün 2’si için hesaplanarak kamu tarafından karşılanması kararı ile öne çıkan bir destek sağlanmıştır. Malta’da karantinada olan her bir çalışan adına işverenine 350 Euro destek verilmesi, Yunanistan’da da serbest çalışanlar ve özel işletmeler için 800 Euro destek verilmesi kararına varılmıştır. Rusya’da öncelikli ürün grupları dahilinde üretim yapan firmalar için imtiyazlı imkanlarla kredi kullanabilmeleri adına borçlanma programları devreye sokulmuştur. Çek Cumhuriyeti’nde KOBİ’lere özgü sıfır faizle borçlanma programı hayata geçirilirken

buna ek olarak karantina sebebiyle işlerinin askıya alınması gereken firmaların maaş ödemeleri kısmi olarak işverene veya %60-%100 oranlarında çalışanlara ödemeyi üstlenmiştir. Slovakya'da ise işverenler tarafından ödenen maaşlar sağlık sigortası ve sosyal güvenlik primlerinden muaf tutularak bordro masraflarının azaltılması hedeflenmiştir (Gümüşlü, 2020: 14).

Salgın sebebiyle çalışma faaliyetlerini durdurmak ya da yavaşlatmak zorunda kalan vatandaşların gelir akışında meydana gelebilecek aksaklıklara karşı oluşturulan destekler içerisinde vergi beyannamesinde erteleme yapılması, direkt yapılan nakit destekleri ve KDV indirimleri uygulamaları bulunmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de taban emekli maaşının 1500 TL'ye yükseltilmesine ve bayram ikramiyelerinin nisan ayında verilmesine karar verilirken bunlara ek olarak kısa çalışma ödeneği devreye sokulmuştur. Bulgaristan'da, Slovakya'da ve Polonya'da vergi beyannamelerinin son tarihi ertelenerek Haziran 2020 olarak belirlenmesinin yanı sıra Güney Kıbrıs'ta Mayıs'a Romanya'da ise Nisan'a kadar erteleme yapılmıştır. Yunanistan'da yalnızca işini kaybeden vatandaşlar 4 aylık bir süre için vergiden muaf tutulmuştur. Yunanistan'da maske, dezenfektan gibi salgına karşı koruma sağlayan ürünlerin KDV oranı %24'ten %6'ya indirilmiş, Güney Kıbrıs'ta ise genel KDV oranları %19'dan %17'ye düşürülmüştür (Gümüşlü, 2020: 14).

COVID-19 salgınında uygulanmakta olan maliye politikası olarak alının aksiyonların ana amacı, salgın şoku ile meydana gelen kısa vadeli etkileri tamponlayabilmektir. Hükümetler bu süreçte hem bireylerin hem de ve firmaların desteklenmesi adına çok çeşitli mali tedbirler almıştır. Merkez bankaları ile mali düzenleyiciler finansal koşulların kolaylaştırılması ve reel ekonomiye devamlı kredi akışının sağlanabilmesi adına politikalar gerçekleştirmişlerdir. Bütün bu mali tedbir paketleri kendi içinde bütçe tedbirleri ve bütçe dışı tedbirler olmak üzere iki kalemden meydana gelmektedir. Bütçe tedbirleri içerisinde; sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar, şirketler ve hane halkları için yapılan ödemeler, ücret ve işsizlik hususlarında uygulanan desteklemeler ile vergilerde uygulanan kesintiler ya da ertelemeler bulunmaktadır. Bütçe dışı mali tedbirler içerisinde ise; mali dengenin üstünde hızlı bir şekilde etki göstermeyen finansman ile kredi garantileri bulunmaktadır. COVID-19 salgını ile karşı karşıya kalan ülkelerde ilk amaç salgını durdurmak olmuştur. Bu bağlamda salgının hafifletilebilmesi adına önlemler alınmış ve alınmaya devam edilmektedir. Salgını kontrol edebilmek ve hafifletilebilmek için alınan önlemler genelde sosyal ve ekonomik faaliyetlere ara verilmesi, sosyal mesafe kuralları uygulanması ve tecrit gibi güçlü kısıtlamalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Normalleşme sürecinde ekonomik faaliyetler aşamalı olarak tekrar başlamaktadır. Fakat bu aşama aralıklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Aşamanın aralıklı şekilde gerçekleşmesi, ekonomik faaliyetlerin gevşetilerek başlamasının ardından salgının yeniden artmasının söz konusu olması ile birlikte bu faaliyetlerin tekrar durdurulması anlamına gelmektedir. Salgında uygulanan politika tepkilerinde ilk müdahale kademesi likidite ve gelir desteğinden oluşmaktadır. Likidite ve gelir desteğinin sağlanmasıyla, salgının kontrol altına alınması ve hafifletilmesi için uğraşılırken meydana gelen olumsuz etkiler azaltılmak istenmekte ve bu destekler aşamalı olarak yapılmaktadır. Mali teşvikler aşamalı bir şekilde yapılırken ekonomik iyileşmenin gerçekleşmesi ve ekonomik toparlanmanın hızlanması beklenmektedir. Salgının atlatılmasının ardından ekonomilerin yeniden toparlanmaya başlamasıyla birlikte hükümetler bütçe durumlarını tekrar kontrol etmeye odaklanabilirler. Bu dönemde kamu borcu yönetimi hususu yeniden gündem olabilir. Politika kademeleri, ülkelere özgü politika yapısına göre farklılık göstermektedir (Akar ve Şahin, 2020: 16).

5.1. Pandemi Sürecinde Türkiye

- Covid-19'un ekonominin üzerindeki etkilerinin azaltılması adına 100 milyar TL'lik 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' paketi duyurulmuştur.
- AVM'ler, perakende çalışan sektörler, demir-çelik sektörü, otomotiv sektörü, ulaşım sektörü, sinema-tiyatro sektörü, konaklama sektörü, yiyecek-içecek sektörü, tekstil-giyim sektörleri ile etkinlik-organizasyon sektörlerinde vergi mükellefi olanlar adına nisan, mayıs ve haziran 2020'ye ait stopaj, KDV ve sosyal güvenlik ödemelerinin 6 ay ertelenmesine karar verilmiştir.
- İç hat uçuşları için KDV oranı 3 aylık süreyi kapsayacak şekilde yüzde 18'den yüzde 1'e indirilmesine karar verilmiştir.
- Konaklama vergisi için geçerli olan ödeme tarihinin 1 Nisan 2020'den 1 Ocak 2021'e ertelenmesine karar verilmiştir.
- Geçici iş kaybı yaşayan ya da gelir durumu yetersiz olan hane halkına direkt olarak gelir desteği sağlanmasına karar verilmiştir.
- 2019 hesap dönemine ait olan Kurumlar Vergisi beyannameleri 30 Nisan 2020 gün sonuna kadar verilmesi gerekirken sürelerinin uzatılmasına karar verilirken bu beyannamelerin üstüne tahakkuk olan vergi ödeme sürelerinin de 1 Haziran 2020 gün sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir.
- Seyahat Acentaları Birliği'ne ödenmekte olan yıllık aidatın 2020 yılında alınmamasına karar verilmiştir.
- Hiçbir iş sözleşmesinin 17 Nisan 2020 tarihi itibarıyla üç aylık süre dahilinde İş Kanunu'nun 25 inci maddesinin birinci fıkrasının iki numaralı bendi dışında açıklanan sebepler haricinde işveren tarafından feshedilememesine karar verilmiştir.
- Sermaye şirketleri için 30 Eylül 2020'ye kadar 2019 yılı net dönem kârının sadece yüzde 25 kadarı dağıtılabilecek ve bu bağlamda hem önceki yıl karları hem de serbest yedek akçeler dağıtımına konu edilmezken buna ek olarak bu madde dahilinde sermaye şirketlerine dair istisnalar ve uygulamaya ait usul ve esaslarının belirlenmesinde Ticaret Bakanlığı'nın yetkili olmasına karar verilmiştir.
- Devletin sahip olduğu orman ve mesire alanlarında, hem orman izinlerinin hem de bunlardan tahsil edilecek değerlerin, başvuru şartı olmaksızın 3 ay ertelenmesine karar verilmiştir.
- Hazine taşınmazlarına ait sözleşmelere dayanarak ödenmesi gereken değerlerin ve ecrimisillerin 3 ay ertelenebilmesine karar verilmiştir.
- Milli parklar içerisindeki kiralamalar dolayısıyla tahsil edilmesi gereken değerlerin başvuru şartı olmaksızın 3 ay ertelenmesine karar verilmiştir.
- Aylık hane halkı gelirinin 5000 TL'nin altında kalmış olan ücretliler, asgari ücretliler, emekliler, serbest meslek mensupları ve diğer orta ve düşük gelir grubuna dahil olanlar adına kamu bankaları vasıtasıyla temel ihtiyaç desteği paketi duyurulmuştur.
- Asgari ücret desteği için devam ettirilmesi kararı verilmiştir.
- Kısa çalışma ödeneği desteğinin devreye girmesi kararı verilmiştir.
- En düşük emekli maaşı için 1500 TL'ye artırılması kararı verilmiştir.
- Emeklilere bayram ikramiyesi ödemelerinin nisan ayı başında yapılması kararı verilmiştir.
- Sosyal destek programı dahilinde 3 fazda 6.310.104 bireye kişi başı 1000 TL nakit destek sağlanmıştır.

2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Comparison of The Economic Data During The 2000-2001-2008 Crises and The Pandemic Process

- 17 Kasım 2020 tarihinde yürürlüğe girmiş olan “7256 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun” dahilinde Hazine ve Maliye Bakanlığına, il özel idarelerine ve Belediyelere, SGK, bağlı kurum ve kuruluşların tahsil daireleri tarafından takip edilmekte olan vergi cezaları, gecikme faizleri, gecikme zamları dâhil olmak üzere alacakların yapılandırılmasına karar verilmiştir.
- 7256 sayılı kanun dahilinde “Yeni İstihdam Teşvikleri” ve “İlave İstihdam Prim Desteği'nin” yürürlüğe girmesine karar verilmiştir (Resmi Gazete 7256 Sayılı Kanun, 2020; Koç ve Yardımcıoğlu, 2020: 139).

Genel itibariyle gelişme aşamasında olan ülkelerin yaşadığı ekonomik problemlerin en tepesinde talepte oluşan daralma, üretimde meydana gelen kayıplar ve bütçe dengesinin bozulması vb. makro sorunlar gelmektedir. Bunların yanı sıra salgın nedeniyle finansal piyasalarda da ciddi ölçüde küçülmeler meydana gelmiştir. Bu durumun en net göstergesi özellikle gelişme aşamasındaki ülkelerde karşılaşılan yüksek düzeydeki sermaye çıkışlarıdır. Yaşanan sermaye çıkışları ise, salgın sebebiyle ortaya çıkan gelir düşüklüğü ve hem salgının tam olarak ne kadar süreceğinin net olmaması hem de oluşan bu ekonomik belirsizlikle beraber yatırım yapanların karar alma sürecinde tam olarak nasıl bir yöntem izleyeceğinin net tahmininin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Bir yandan yatırımcıların davranışları öngörülemezken diğer taraftan salgın sebebiyle meydana gelen ekonomik belirsizlik yatırımcıları önceki finansal krizlerde de meydana geldiği gibi madeni varlıklara yöneltmektedir. Bunların dışında salgın döneminde küresel çaptaki yatırımcılar adına önem arz eden VIX oynaklık endeksi ve CDS primleri gibi göstergelerin artma eğilimi yatırımcıların kararlarını zorlaştırmaktadır. Amerika Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC) 15 Eylül'de gerçekleştirdiği toplantıda COVID-19'un ekonomiler üstünde oluşturduğu etkileri vurgulamıştır. Yapılan bu toplantıda bu sağlık krizinin hem istihdam hem de enflasyon üstünde baskı oluşturacağından dolayı ekonomik gidişatın da virüsün gidişatına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir (Oral ve Eroğlu Sevinç, 2020. 60).

6. 2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmada 2000 yılı 2. , 3. ve 4. dönemi, 2001 yılının bütün dönemleri, 2008 yılı 2. , 3. , ve 4. dönemi, 2009 yılı 1. dönemi, 2020-2021 yıllarının bütün dönemleri ile 2022 yılının 1. dönemi incelenmiştir. Tablolar TÜİK ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası EVDS sistemi üzerinden çekilen verilerle tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 1. Dönemlere Göre TÜFE İstatistikleri %

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000		61,7	52,8	42,4
2001	35,6	52,27	58,53	67,43
2008		10,34	11,65	10,94
2009	8,37			
2020	12,13	11,65	11,76	13,51
2021	15,59	17,09	19,26	25,76
2022	54,76			

Kaynak: TÜİK, TÜFE İstatistikleri

2000-2001 yılları için baz yıl 1994 olarak incelendiğinde Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100) Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (Yıllık Değişim) (%) tablo 1'de gösterilmektedir. Bu yıllar için Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100) Aylık Değişim (%) incelendiğinde de; 2000 yılı 2. dönemden başlamak suretiyle sırasıyla; 1,73/2,5/3,1, 2001 yılı dönemleri sırasıyla; 3,47/6,17/3,73/4,5 oranlarında artış gerçekleşmiştir.

2008-2009-2020-2021-2022 yılları için baz yıl 2003 olarak incelendiğinde Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (Yıllık Değişim) (%) tablo 1'de gösterilmektedir. Bu yıllar için Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Aylık Değişim (%) incelendiğinde de; 2008 yılı 2. dönemden başlamak suretiyle sırasıyla; 0,94/0,26 ve 1,01, 2009 yılı 1. dönemi 0,35, 2020 yılı dönemleri sırasıyla; 0,76/1,11/0,80/1,89, 2021 yılı dönemleri sırasıyla; 1,22/1,50/1,39/6,49, 2022 yılı 1. dönemi 7,12 oranlarında artış gerçekleşmiştir.

Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de şu an yaşanan ekonomik konjonktürde gerek bir önceki yılın aynı ayına göre değişim %'lerinde gerekse aylık değişim %'lerinde TÜFE'nin arttığı gözlemlenmektedir. Ülkemizi ciddi anlamda etkilemiş olan 2001 krizi döneminde meydana gelen bir önceki yılın aynı ayına göre değişim %'leri ile içerisinde bulunduğumuz dönem için olan veriler birbirine çok yakinken, aylık değişim %'leri ise içerisinde bulunduğumuz ekonomik konjonktürde incelediğimiz kriz dönemlerine göre 7,12 ile en fazla artışı göstermektedir.

Tablo 2. Dönemlere Göre İşsizlik Oranları %

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000		14,2	12,7	15,4
2001	17,5	13,6	17,9	19,8
2008		17,1	20,9	24,2
2009	28,9			
2020	26,3	26,8	27,5	27,4
2021	27,3	24,3	24,2	22,5
2022	22,3			

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Türkiye İstatistik Kurumu işgücü istatistikleri yaş grubuna ve dönemlere göre işsizlik verileri incelendiğinde 20-24 yaş aralığındaki nüfusun işsizlik oranı % 'leri tablo 2'de gösterilmiştir. 15-19 yaş aralığındaki işsizlik oranları da; 2000 yılı 2. dönemden başlamak suretiyle sırasıyla; 8,4/8,8/11,4, 2001 yılı dönemleri sırasıyla; 14,7/11,6/13,3/19,3, 2008 yılı 2. dönemden başlamak suretiyle sırasıyla; 15,6/17,7 ve 23,8, 2009 yılı 1. dönemi 28,0, 2020 yılı dönemleri sırasıyla; 20,5/21,3/21,2/20,5, 2021 yılı dönemleri sırasıyla; 20,7/18,4/17,5/17,4, 2022 yılı 1. dönemi 17,8 oranlarında gerçekleşmiştir.

Elde edilen verilere göre kriz dönemlerinde yaş grubuna ve dönemlere göre işsizlik oranları hem 20-24 yaş grubunda hem de 15-19 yaş grubunda artış göstermektedir. İçerisinde bulunduğumuz ekonomik konjonktürde de hem 20-24 yaş grubunda hem de 15-19 yaş grubunda pandeminin başlarında artış gösteren işsizlik oranları 2021 2. dönemi itibarıyla düşme eğilimindedir.

2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Comparison of The Economic Data During The 2000-2001-2008 Crises and The Pandemic Process

Tablo 3. GSYH Değişim Oranları

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000		3,9	1,5	1,4
2001	-5,1	-4,8	1,3	-1,7
2008		-3,5	-1,8	-2,5
2009	-5,7			
2020	0,4	-10,8	16,4	1,2
2021	2,2	1,7	2,8	1,5
2022	1,2			

Kaynak: TÜİK, GSYH İstatistikleri

Üretim Yöntemiyle, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Mevsim Ve Takvim Etkisinden Arındırılmış Zincirlenmiş Hacim Endeksi Çeyreklik Değişim Oranları (2009=100) tablo 3'te gösterilmektedir.

Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de içerisinde bulunduğumuz pandemi döneminde gayrisafi yurtiçi hasıla çeyreklik değişim oranlarında negatif değerlerle karşılaşmıştır. Kriz dönemlerinde karşımıza çıkan negatif değerler genellikle birden fazla dönemde yinelenirken, pandeminin ilk dönemlerinde 2020 2. dönemde de meydana gelmiş fakat sonraki dönemlerde pozitive dönmüştür.

Tablo 4. Resmi rezerv (Milyon ABD Doları) ile Döviz varlıkları (Milyon ABD Doları)

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000			25.185/24.011	23.369/22.169
2001	19.607/18.490	17.643/16.484	20.312/19.079	19.961/18.780
2008		79.423/75.695	80.862/77.280	74.254/70.818
2009	70.588/66.983			
2020	92.145/59.243	86.345/45.774	79.680/36.326	93.589/48.461
2021	86.689/46.196	97.692/55.607	121.256/74.883	111.181/64.830
2022	105.918/56.145			

Kaynak: TCMB

Resmi rezerv varlıkları (Milyon ABD Doları) ile Döviz varlıkları (Merkez Bankasınca alım satım konusu yapılan dövizler) (Milyon ABD Doları) tablo 4'te gösterilmektedir.

Elde edilen verilere göre 2000-2001 krizleri dönemlerinde 2000 yılı üçüncü çeyrek itibariyle resmi rezervler içerisindeki döviz rezervlerinin yüzdeleri oranları sırasıyla; 95,33/94,86/94,30/93,43/93,92/94,08 ve 2008 krizi dönemlerinde 2008 yılı ikinci çeyrek itibariyle resmi rezervler içerisindeki döviz rezervlerinin yüzdeleri oranları sırasıyla; 95,30/95,57/95,37/94,89 şeklindedir. Görüldüğü üzere kriz dönemlerinde dahi resmi rezervler içerisindeki döviz rezervleri oranı %93'ün altına inmemiştir. Pandemi süresinde ise 2020 yılı birinci çeyrekte başlamak suretiyle resmi rezervler içerisindeki döviz rezervlerinin yüzdeleri oranları sırasıyla; 64,29/53,01/45,58/51,78/53,28/56,92/61,75/58,31/53,00 şeklindedir. Bu dönemde resmi rezervler içerisindeki döviz rezervlerinin yüzdeleri oranlarında düşüş gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Dış Borç Stoku ile Kısa Vadeli Borçlar

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000		109.476/ 24.436	110.712/ 25.994	118.601/ 28.301
2001	116.946/ 26.029	114.376/ 22.132	119.774/ 20.108	113.591/ 16.403
2008		296.424/ 61.852	301.430/ 66.062	285.009/ 56.376
2009	269.849/ 50.424			
2020	412.033/ 93.579	408.578/ 100.748	417.280/ 107.918	432.804/ 113.967
2021	430.003/ 115.414	444.320/ 123.146	452.443/ 125.160	442.492/ 121.726
2022	451.168/ 132.096			

Kaynak: TCMB

Türkiye Brüt Dış Borç Stoku ile Kısa Vadeli Borçlar (Borçluya Göre) (Milyon ABD Doları) tablo 5'te gösterilmektedir.

Bu veriler ışığında incelenen dönemlerde kısa vadeli borçların brüt dış borç stoku içindeki %'lik oranları 2000-2001 krizleri döneminde sırasıyla; 22,32/ 23,47/ 23,86/ 22,25/ 19,35/ 16,78 ve 14,44, 2008 krizi döneminde sırasıyla; 20,86/ 21,91/ 19,78 ve 18,68, pandemi döneminde sırasıyla; 22,71/24,65/25,86 /26,33/26,84/27,71/27,66/27,50 ve 29,27 şeklindedir.

Tablo 6. Döviz varlıkları ile Kısa Vadeli Borçlar (Milyon ABD Doları)

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000			24.011/ 25.994	22.169/ 28.301
2001	18.490/ 26.029	16.484/ 22.132	19.079/ 20.108	18.780/ 16.403
2008		75.695/ 61.852	77.280/ 66.062	70.818/ 56.376
2009	66.983/ 50.424			
2020	59.243/ 93.579	45.774/ 100.748	36.326/ 107.918	48.461/ 113.967
2021	46.196/ 115.414	55.607/ 123.146	74.883/ 125.160	64.830/ 121.726
2022	56.145/ 132.096			

Kaynak: TCMB

Döviz varlıkları (Merkez Bankasınca alım satım konusu yapılan dövizler) (Milyon ABD Doları) ile Kısa Vadeli Borçlar (Borçluya Göre) (Milyon ABD Doları) tablo 6'da gösterilmektedir.

Elde edilen verilere göre kısa vadeli borçların rezervlerdeki döviz varlıkları içindeki %'lik oranları 2000-2001 krizleri döneminde sırasıyla; 108,25/127,66/140,77/134,26/105,39 ve 87,34, 2008 krizi döneminde sırasıyla; 81,71/85,48/79,60 ve 75,27, pandemi döneminde sırasıyla; 157,95/ 220,09/ 297,08/ 235,17/ 249,83/ 221,45/ 167,14/ 187,76 ve 235,27 şeklindedir. Göstergeler 2001 yılı son çeyreği ve 2008 krizi için incelenen dönemlerde döviz rezervleri ile kısa vadeli dış borçların ödenebilme gücünün olduğunu gösterirken, incelenen diğer dönemlerde döviz varlıkları ile kısa vadeli borçların ödenebilme gücünün olmadığını ortaya koymaktadır. Bu verilere göre kısa vadeli dış borçların ödenebilmesi için döviz varlıklarının yaklaşık olarak iki kat daha yüksek olması gerekmektedir.

Tablo 7. (USD) ABD Doları (Döviz Satış) Dönemlik

Yıl	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
2000		0,61	0,65	0,68
2001	0,79	1,19	1,40	1,53
2008		1,26	1,21	1,54
2009	1,66			
2020	6,10	6,87	7,22	7,88
2021	7,39	8,38	8,54	11,18
2022	13,95			

Kaynak: TCMB

(USD) ABD Doları (Döviz Satış) tablo 7’de gösterilmektedir.

Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de içerisinde bulunduğumuz ekonomik konjunktürde ABD Dolarının satış fiyatı artış eğilimi göstermektedir. 2000 yılı ve 2001 yılı yaşanan krizlerle birlikte yaşanan kur artışının yüzdeleri sırasıyla; 5,85/5,31/15,15/51,09/17,81 ve 9,54 şeklindedir. Burada Şubat 2001 krizinin ardından 2001 yılı ilk çeyreği ile ikinci çeyreği arasındaki %51,09 oranındaki artış dikkat çekmektedir. 2008 krizi döneminde yaşanan kur artışının yüzdeleri sırasıyla; -4,21/27,31/7,58 şeklindedir. Burada dikkat çeken husus ise 2008 yılı üçüncü çeyreğinde kurda düşüş yaşanmış olmasına rağmen dördüncü çeyrekte %27,31 oranındaki ani yükseliştir. 2020 yılı itibariyle 2022 yılı birinci çeyreğine kadar incelenen verilerde yaşanan kur artışının yüzdeleri sırasıyla; 12,46/5,18/9,07/-6,16/13,45/1,89/30,88/24,78 şeklindedir. İçerisinde bulunduğumuz pandemi dönemi verileri incelendiğinde 2021 yılı birinci çeyreği dışında kurda sürekli bir artış gözlemlenmekte olup 2021 son çeyreği itibariyle artış yüzdesinde ciddi bir artış görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada enflasyonun ölçülmesi için; 2000-2001 yılları için baz yıl 1994 olarak incelendiğinde Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100) Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (Yıllık Değişim) (%), bu yıllar için Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100) Aylık Değişim (%), 2008-2009-2020-2021-2022 yılları için baz yıl 2003 olarak incelendiğinde Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (Yıllık Değişim) (%), bu yıllar için Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Aylık Değişim (%) incelenmiştir. Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de şu an yaşanan ekonomik konjunktürde gerek bir önceki yılın aynı ayına göre değişim %’lerinde gerekse aylık değişim %’lerinde TÜFE’nin arttığı gözlemlenmektedir. Ülkemizi ciddi anlamda etkilemiş olan 2001 krizi döneminde meydana gelen bir önceki yılın aynı ayına göre değişim %’leri ile içerisinde bulunduğumuz dönem için olan veriler birbirine çok yakınken, aylık değişim %’leri ise içerisinde bulunduğumuz ekonomik konjunktürde incelediğimiz kriz dönemlerine göre 7,12 ile en fazla artışı göstermektedir.

İşsizlik oranlarının ölçülmesi için; Türkiye İstatistik Kurumu işgücü istatistikleri yaş grubuna ve dönemlere göre işsizlik verileri 20-24 yaş aralığındaki nüfusun işsizlik oranı %’leri, 15-19 yaş aralığındaki işsizlik oranı %’leri incelenmiştir. Elde edilen verilere göre kriz dönemlerinde yaş grubuna ve dönemlere göre işsizlik oranları hem 20-24 yaş grubunda hem de 15-19 yaş grubunda artış göstermektedir. İçerisinde bulunduğumuz ekonomik konjunktürde de hem 20-24 yaş grubunda hem de 15-19 yaş grubunda pandeminin başlarında artış gösteren işsizlik oranları 2021 2. dönemi itibariyle düşme eğilimindedir.

Büyüme oranlarının ölçülmesi için; Üretim Yöntemiyle, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Mevsim Ve Takvim Etkisinden Arındırılmış Zincirlenmiş Hacim Endeksi Çeyreklik Değişim Oranları (2009=100) incelenmiştir. Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de içerisinde bulunduğumuz pandemi döneminde gayrisafi yurtiçi hasıla çeyreklik değişim oranlarında negatif değerlerle karşılaşmıştır. Kriz dönemlerinde karşımıza çıkan negatif değerler genellikle birden fazla dönemde yinelenirken, pandeminin ilk dönemlerinde 2020 2. dönemde de meydana gelmiş fakat sonraki dönemlerde pozitif dönüştür.

Resmi rezervler ve döviz varlıklarının ölçülmesi için; Resmi rezerv varlıkları (Milyon ABD Doları) ile Döviz varlıkları (Merkez Bankasının alım satım konusu yapılan dövizler) (Milyon ABD Doları) incelenmiştir. Elde edilen verilere göre kriz dönemlerinde dahi resmi rezervler içerisindeki döviz rezervleri oranı %93'ün altına inmemiştir. Pandemi süresinde ise resmi rezervler içerisindeki döviz rezervleri oranı %45'lere kadar düşmüştür. Bu dönemde resmi rezervler içerisindeki döviz rezervlerinin yüzdelik oranlarında düşüş gözlemlenmektedir.

Dış borç stoku ve kısa vadeli borçların ölçülmesi için; Türkiye Brüt Dış Borç Stoku ile Kısa Vadeli Borçlar (Borçluya Göre) (Milyon ABD Doları) verileri incelenmiştir. Bu veriler ışığında kriz dönemlerinde kısa vadeli borçların brüt dış borç stoku içindeki %'lik oranları ortalama %20 seviyelerinde seyrederken, pandemi sürecinde kısa vadeli borçların brüt dış borç stoku içindeki %'lik oranları %30 seviyelerine yaklaşmaktadır.

Döviz varlıkları ile kısa vadeli borçların ödenebilme gücünün ölçülmesi için; Döviz varlıkları (Merkez Bankasının alım satım konusu yapılan dövizler) (Milyon ABD Doları) ile Kısa Vadeli Borçlar (Borçluya Göre) (Milyon ABD Doları) incelenmiştir. Elde edilen veriler 2001 yılı son çeyreği ve 2008 krizi için incelenen dönemlerde döviz rezervleri ile kısa vadeli dış borçların ödenebilme gücünün olduğunu gösterirken, incelenen diğer dönemlerde döviz varlıkları ile kısa vadeli borçların ödenebilme gücünün olmadığını ortaya koymaktadır. Bu verilere göre kısa vadeli dış borçların ödenebilmesi için döviz varlıklarının yaklaşık olarak iki kat daha yüksek olması gerekmektedir.

Dolar kurunun ölçülmesi için; (USD) ABD Doları (Döviz Satış) verileri incelenmiştir. Bu veriler ışığında hem kriz dönemlerinde hem de içerisinde bulunduğumuz ekonomik konjonktürde ABD Dolarının satış fiyatı artış eğilimi göstermektedir. Şubat 2001 krizinin ardından 2001 yılı ilk çeyreği ile ikinci çeyreği arasındaki %51,09 oranındaki artış dikkat çekmektedir. 2008 krizi döneminde dikkat çeken husus ise 2008 yılı üçüncü çeyreğinde kurda düşüş yaşanmış olmasına rağmen dördüncü çeyrekte %27,31 oranındaki ani yükseliştir. 2020 yılı itibariyle içerisinde bulunduğumuz pandemi dönemi verileri incelendiğinde 2021 yılı birinci çeyreği dışında kurda sürekli bir artış gözlemlenmekte olup 2021 son çeyreği itibariyle artış yüzdesinde ciddi bir artış görülmektedir.

Ülkemizde 2000 yılından bu yana yaşanmış olan krizler ile şu anda içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde elde edilen veriler göstermektedir ki bu pandemi sürecinde de ekonomik olarak zorlu bir süreç içerisinde bulunmaktayız. Bu zorlu süreci geçirebilmek adına birçok ekonomik önlem alınmaktadır. Bu önlemlere rağmen elimizdeki veriler bu ekonomik sorunların devam ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, S.; UYSAL ŞAHİN, Ö. (2020). Pandemi ve Ekonomi Kısacasında Sağlık. Çanakkale: Sonçağ Yayıncılık.
- AYDOĞDU BAĞCI, S. (2016). "Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri". Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(3), 46-54.

2000-2001-2008 KRİZLERİ İLE PANDEMİ SÜRECİNDEKİ EKONOMİK VERİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Comparison of The Economic Data During The 2000-2001-2008 Crises and The Pandemic Process

BALCI, Y.; ÇETİN, G. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler". İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 40-58.

Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Resmi Gazete 17 Kasım 2020, Sayı: 31307.

DURAN, M. S.; ACAR, M. (2020). "Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri". International Journal of Social and Economic Sciences, 10(1), 54-67.

DURMUŞ, S.; ŞAHİN, D. (2020). "Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme". International Balkan University Turkish Studies, 15(4), 923-943.

ENGİN, C.; GÖLLÜCE, E. (2016). "2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 27-40.

ERBAY, A. (2020). "Uzamış Covid: Yeni Bir Tanım". Bozok Üniversitesi Bozok Tıp Dergisi, 10(4), 111-114.

Goldman Sachs Global Investment Research.

GÖZE KAYA, D. (2020). "Koronavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansman Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme". Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 221-237.

GÜMÜŞLÜ, G. (2020). "Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri". EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri, 1(1), 1-26.

JIN, H.; CAI, L.; CHENG, Z. (2020). "A Rapid Advice Guideline For the Diagnosis and Treatment of 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV) Infected Pneumonia (Standard Version)". Military Medical Research, 7(4), 1-23.

KADERLİ, Y.; KÜÇÜKKAYA, H. (2012). "2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 85-96.

KOÇ, İ.; YARDIMCIOĞLU, F. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırılmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması". SEYAD, 8(2), 124-152.

LOAYZA, N. V.; PENNING, S. (2020). "Macroeconomic Policy in the Time of COVID-19: A Primer for Developing Countries". Research & Policy Briefs From the World Bank Malaysia Hub, 1(28), 1-9.

OKYAY, P. (2020). "Covid 19 Pandemisi Aşı Çalışmaları". Türk Tabipler Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 1(7), 228-252.

ORAL, İ. O.; EROĞLU SEVİNÇ, D. (2020). "Covid-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme". Journal of Management Theory and Practices Research, 1(1), 58-70.

OZILI, P.; ARUN, T. (2020). "Spillover of COVID-19: impact on the Global Economy". Munich Personal RePEc Archive, Paper No: 99850.

SAMANCI, M. (2020). "Küresel Bir Salgın: Covid-19". Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(1), 6-11.

TURAN, Z. (2005). "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri". TÜHİS-İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 19(5), 1-18.

UĞUZ, M.; EŞKUT, B. (2020). "Covid 19 Enfeksiyon Tedavisi". Medical Research Reports, 3(1), 17-31.

UYGUR, E. (2001). "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri". Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1.

ÜSTÜN, Ç.; ÖZÇİFTÇİ, S. (2020). "Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması". Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(1), 142-153.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022)

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77708/covid-19-asisi-cesitleri.html>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022)

<https://www.haberturk.com/turkiye-g20-de-buyume-aciklayan-2-ulkeden-birisi-oldu-2989371-ekonomi>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022)

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://rapory.tuik.gov.tr/01-08-2022-15:30:39-6319541211603502908816399257.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2 (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=88&locale=tr> (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/iscucuapp/iscucu.zul> (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5092/DataGroup/turkish/bie_ulusdovlkd/ (Erişim Tarihi: 01.08.2022)